

CAVİD İSMAYILOV
Elm və Təhsil Mərkəzi "Təfəkkür" Universitetinin müəllimi

SAHİBKARLIĞIN FORMALAŞMASINA VƏ İNKİŞAFINA TƏSİR GÖSTƏRƏN AMİLLƏR

Açar sözlər: sahibkarlıq, iqtisadi sistem, islahatlar, vergi sistemi, fəaliyyət, qanunvericilik, amillər, bazar iqtisadiyyatı

Ключевые слова: предпринимательство, экономическая система, реформы, налоговая система, деятельность, законодательство, фактор, рыночная экономика.

Key words: factors, development, records, information, statements.

Giriş

Müstəqillik illərində Azərbaycanda həyata keçirilən səmərəli və uğurlu iqtisadi siyasət nəticəsində ölkədə dayanıqlı və sabit iqtisadi sistem formalaşmış, iqtisadiyyatın bütün sahələrində yüksək nailiyyətlər əldə edilmiş, özəl sektorun xüsusi çəkisi, sahibkarlığın rolu əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir. Sahibkarlığın inkişafı Azərbaycan dövlətinin iqtisadi siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biri olmaqla, ölkədə iqtisadi və sosial problemlərin həllinin, cəmiyyətdə sabitliyin möhkəmləndirilməsinin mühüm amili hesab olunur. Sahibkarlığın inkişafı üçün vacib olan olan qanunvericilik bazası yaradılmış, onların hüquqi və qanuni mənafehlərinin müdafiəsini, sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşməsinə, sahibkarlıq mühitinin sağlamlaşdırılmasını təmin edən müvafiq normativ hüquqi aktlar qəbul edilmişdir. Ölkəmizdə son onilliklərdə aparılan iqtisadi islahatlar sahibkarlığın formalaşmasına, onun iqtisadiyyatdakı rolunun daha da artmasına, sosial-iqtisadi problemlərin həllində fəal mövqe nümayiş etdirməsinə geniş imkanlar açmışdır.

Sahibkarlığın inkişafı və rəqabət mühitinin formalaşması

Sahibkarlığın inkişafı və rəqabət mühitinin formalaşması bazar iqtisadiyyatının əsas məsələlərindəndir. İqtisadiyyatın inkişafına yönəldilmiş tədbirlər kompleksində azad təsərrüfat subyektləri kimi müəssisələrin real müstəqilliyi və iqtisadi məsuliyyətinin yüksəldilməsi əsasında mövcud tələbə uyğun məhsul istehsalı həcmünün artırılması ön planda durur. Azad rəqabətə əsaslanan sahibkarlığın təşəkkülü və inkişafı istehsalçıları öz fəaliyyətlərini istehlakçı hesabına deyil, keyfiyyətli məhsul istehsalı yolu ilə təmin etməyə istiqamətləndirir. Təsərrüfat mexanizminin yenidən qurulması ilə bağlı olan sahibkarlığın inkişafı mülkiyyətin daha səmərəli iqtisadi reallaşmasına imkan verəcəkdir. Nəticədə müəssisələr elə bir şəraitdə fəaliyyət göstərəcəklər

ki, onların rəqabətə dözümlülüyü və inkişafı məhsul istehsalı həcminin artırılmasından, onun satışının genişləndirilməsindən, istehsal xərclərinin aşağı salınmasından asılı olacaqdır.

Respublikamızda sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının təkmilləşdirilməsi və stimullaşdırılması məsələlərinin həlli üçün sahibkarlıq münasibətlərinin nəzəri aspektlərini ümumiləşdirməklə, münasibətlərin təkmilləşdirilməsi nəticəsində cəmiyyətin inkişafının əsas amili hesab olunan milli sahibkarlığının formalaşdırılması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu gün ölkə iqtisadiyyatı qarşısında duran ən mühüm vəzifə sahibkarlığın inkişafına nail olmaq üçün sahibkarlıq münasibətləri tədqiq edilməli və təkmilləşdirilməlidir. [3]

Sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas subyektı olan sahibkar mənfəət əldə etmək və rəqabətdə qalib gəlmək üçün iqtisadi resurslardan səmərəli və qənaətlə istifadə əsasında günün tələblərinə cavab verən, rəqabətə davamlı və əhalinin ehtiyaclarını özündə dolğun əks etdirən məhsul istehsalının və xidmətlər göstərilməsinin təşkilinə çalışır. Bu isə məhsul və xidmətlər bolluğunu yaratmaqla daxili bazarın formalaşması və dolayısı yolla dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin artmasına səbəb olur, əhalinin məşğulluğunun yüksəldilməsinə, həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına və milli iqtisadiyyatın formalaşmasına zəmin yaradır. Bazar iqtisadiyyatının artıq ümumi bəşəri dəyər kimi qəbul edildiyi bir dövrdə dövlətin qüdrəti onun iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən edilir ki, bu məqsədin də reallaşmasının başlıca yolu sahibkarlığın inkişafı və yaranan münasibətlərin düzgün tənzimlənməsidir. Bazar mexanizminin hərəkətverici qüvvəsi olan sahibkarlıq münasibətlərinin tənzimlənməsi bazar iqtisadiyyatını bərqərar etməyə çalışan ölkələrin sosial-iqtisadi sisteminin yenidən qurulmasının mühüm amilidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında ölkədə sahibkarlıq fəaliyyəti hüququ vətəndaşların konstitusional, fundamental hüquqlarının tərkib hissəsi kimi təsbit olunmuş, iqtisadi konstitusiya hesab olunan "Mülki Məcəllə"nin qəbul edilməsi respublikamızda sahibkarlıq fəaliyyətinin mülki əlaqələr sisteminin tərkib hissəsi kimi qanunvericilik bazasını formalaşdırmış və sahibkarlıq hüququnun gerçəkləşməsinin əməli fəaliyyət müstəvisinə gətirilməsi üçün qanunvericilikdə olduqca vacib fundamental yaratmışdır. Bu özünü sahibkarlıq strukturları, sahibkarlarla dövlət və dövlət strukturları arasında münasibətlərinin qanunvericilik bazasının formalaşmasında da göstərmişdir. Sahibkarlığın inkişafı üzrə qəbul edilmiş Dövlət Proqramları bu sahənin inkişafı istiqamətində tədbirlərin vahid strategiyasının həyata keçirilməsinə yönəldilmişdir.

Sahibkarlıq münasibətlərinin tənzimlənməsi sahəsində dövlət siyasətinin reallaşdırılması, bazarın tam formalaşdırılması bir sıra nəzəri, praktiki-təşkilati idarəetmə məsələlərinin həllinin zəruri etdiyindən sahibkarlıq fəaliyyətinin mahiyyətinin araşdırılması, onun yaranma mənbələrinin və onlara

təsir göstərən iqtisadi amillərin təhlili, habelə inkişafının təkmilləşdirilməsi məsələləri tədqiqat obyektini kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Respublikamızda sahibkarlıq münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi yollarının və mövcud resurslardan səmərəli istifadə edilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi öncül məsələlərdən biridir. [4]

Ümumiyyətlə, sahibkarlığı iqtisadi kateqoriya, təsərrüfatçılıq metodu və iqtisadi təfəkkür tipi kimi istiqamətlərdə şərh etmək olar.

Sahibkarlığı iqtisadi kateqoriya kimi şərh edərkən ilk növbədə onun subyekt və obyektinin müəyyən edilməsidir. Sahibkarlığın subyektini ilk növbədə xüsusi şəxslərdir: fərdi istehsal və xidməti təşkil edənlər; ailə təsərrüfatçılığı təşkil edənlər; kollektiv təsərrüfatçılığı təşkil edənlər; iri və ya dövlət təsərrüfatçılığını təşkil edənlər.

Belə sahibkarlıq fəaliyyəti, ya şəxsi əməyə, ya da maddəli əməyə əsaslanır. Sahibkarlıq fəaliyyəti həm də müqavilə və iqtisadi mənafeyləri baxımından əlaqəli olan insan qrupları tərəfindən həyata keçirilə bilər. Kollektiv sahibkarlığının subyektini, səhmdar cəmiyyətlər, icarədar kollektivlər, kooperativlər və s. ola bilər. Sahibkarlığın subyektinə daxil olan dövlət isə ayrı-ayrı müvafiq orqanları təmsilində çıxış edir. Beləliklə də biz görürük ki, bazar iqtisadiyyatında sahibkarlıq fəaliyyəti üç formada fəaliyyət göstərir və təsərrüfatçılıqda özünəməxsus yer tutur: xüsusi sahibkarlıq; kollektiv sahibkarlıq; dövlət sahibkarlığı.

Sahibkarlığı təsərrüfatçılıq metodu kimi xarakterizə edərkən qeyd etmək lazımdır ki, burada əsas yeri təsərrüfat subyektinin müstəqilliyi və asılı vəziyyətdə olması tutur. Daha doğrusu sahibkar fəaliyyət növünün seçilməndə hüquqi cəhətdən sərbəst olmalıdırlar. Sahibkarın təmsilində həm yenilikçilik, həm hüquqi sərbəstlik, həm də iqtisadi azadlıq qarşılıqlı əlaqəli şəkildə birləşərək: sahibkarlıq fəaliyyəti növünün seçilməndə; istehsal proqramının müəyyənləşdirilməndə; maliyyə mənbələrinin seçilməndə; resursların əldə olunmasında; məhsulların satışında və qiymət qoyulmasında sərbəstlikdə; əldə olunan mənfəətə sərəncam verməndə və s. özünü əks etdirməlidir. [5]

Sahibkarlığın müstəqilliyi dedikdə o vəziyyət nəzərdə tutulur ki, ona rəhbərlik edən və ya göstəriş verən orqan yoxdur. Onun nə istehsal etməsini, necə istehsal etməsini, nə qədər, hansı qiymətə və kimin üçün istehsal etməsini göstərişlər deyil, bazar qaydaları müəyyən edir. Bazardakı oyun qaydaları, tələb və təklifin dinamikası, qiymət səviyyəsi, rəqabət mühiti, inhisarçı vəziyyət bilavasitə sahibkarlıq fəaliyyətinə təsir göstərir.

Sahibkarlıq fəaliyyətində müstəqilliklə yanaşı məsuliyyət daşımaq da xüsusi rol oynayır. Yəni, hər cür təsərrüfatçılıq qərarlarının qəbulunda sahibkar məsuliyyət daşıyır. Çünki, qərarların qəbulu qeyri-müəyyənlilər əsasında, risk etməklə əlaqədar olduğundan, sahibkar öz fəaliyyətinin nəticəsini hər dəfə

hesablamaq, düşünmək, vəziyyəti qiymətləndirmək, istiqamətində məsuliyyət daşıyır.

Sahibkarlığı iqtisadi təfəkkürün xüsusi tipi kimi xarakterizə edərkən ilk növbədə onun praktikada reallaşdırma biləcəyi original ideyalarının məcmusu başa düşülür. Daha doğrusu sahibkarın mövqeyindən, təşəbbüskarlığından, zirəkliyindən irəli gələn şəxsi fəallığı nəzərdə tutulur. Sahibkarlıq məşğuliyyət növü olmayıb, başqalarının görə bilmədiyi işi görə bilmək bacarığıdır.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin mövcud vəziyyəti.

Sahibkarlığın hüquqi cəhətdən tənzimlənməsi iqtisadiyyatın çox vacib bu bölməsinin fəaliyyət göstərməsi və sosial iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün əlverişli şərait yaradılmasına yönəldilmişdir. Bununla əlaqədar olaraq kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf meyillərini və bu sahədə hüquqi tənzimlənmə sistemini nəzərdən keçirmək lazımdır.

Sahibkarlıq istehsalın xüsusi innovasiya formasıdır. O, müəyyən tarixi və sosial-iqtisadi şəraitdə həlledici üstünlüyə malik olur və bütün ictimai təkrar istehsalın dinamik inkişafını təmin edir. Biznesin xüsusi növü olan sahibkarlığın məqsədi ümumiyyətlə mənfəət deyil, əlavə mənfəət, başqa sözlə, sahibkar gəliri əldə etməkdir.

Kiçik və orta sahibkarlığın hüquqi tənzimlənməsi dedikdə, onların səmərəli fəaliyyət göstərmələri və sabit inkişaf etdirilməsi üçün iqtisadi, hüquqi və təşkilati mühitin yaradılması nəzərdə tutulur. Bu sistemə respublika, region və yerli səviyyədə müxtəlif qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyəti strukturları daxildir.

Sahibkarlığa münasibətdə dövləti qarşısında aşağıdakı vəzifələr durur:

- iqtisadiyyatda rəqabət mühitinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi. Yeni kiçik orta firmaların meydana gəlməsi üçün dövlət tərəfindən əlverişli şərait yaradıldıqca rəqabət, iqtisadiyyatın bütün seqmentlərinə bir o qədər sürətlə yayılmış olur;

- özəl biznes üçün məsuliyyəti üzərinə götürən hər bir təşəbbüskar şəxsin bu sahədə fəaliyyətinin bərabərsanlı olması;

- məşğulluq probleminin həllinə təsir göstərilməsi. Dinamik inkişaf edən kiçik və orta biznesdə əlavə iş yerlərinin yaradılması sosial sabitliyin, iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsinin əsasıdır;

Bu ümumi məqsədlərlə yanaşı kiçik və orta sahibkarlığın xüsusiyyətləri ilə müəyyən olunan bir sıra xüsusi məqsədlərdə vardır ki, bunlar da aşağıdakılardan ibarətdir.

- kiçik və orta sahibkarlığın fəaliyyət göstərməsi üçün ümumi əlverişli şəraitin yaradılması. Bunlara kiçik və ya orta sahibkarların hüquqlarının müəyyən edilməsi, qeydiyyatdan keçirilməsi, lisenziya verilməsi, vergiyə cəlb olunması, hakimiyyət orqanları tərəfindən rəqabətdə onlara qarşı ayrıseçkililiyə yol verilməməsi, resurslardan bərabərhüquqlu subyekt kimi istifadə etmək

imkanlarının təmin olunması, xüsusi infrastrukturun yaradılması və qorunub saxlanması (kadrların hazırlanması, hüquqi xidmət göstərilməsi və s.);

-yeni fəaliyyətə başlayan kiçik və orta müəssisələrin müdafiə olunması;

- regionlarda və sahələrdə aşağı inkişaf səviyyəsi ilə fərqlənən, yaxud da üzərinə ağır sosial yük düşən kiçik və orta biznesin müdafiə edilməsi;

- **kiçik və orta biznesin bazarda çətinliklə satın aldığı resursların onlar tərəfindən əldə edilməsinə şərait yaradılması (məsələn, kredit verilməsi, sahələrin icarəyə götürülməsi və s).** [5]

Müasir dövrdə sahibkarlığın müdafiəsi üçün istifadə olunan hüquqi tənzimlənmənin hamı tərəfindən qəbul olunan forma və metodları vardır. Lakin hər bir ölkənin spesifik xüsusiyyətlərindən, konkret tarixi amillərin müxtəlifliyindən asılı olaraq bu metodların tərkibi və strukturu dəyişə bilər.

Ümumiyyətlə, sahibkarlığın hüquqi cəhətdən müdafiə edilməsi mexanizminə aşağıdakılar daxildir:

Qanunvericilik və normativ hüquqi bazarın yaradılması, inzibati maneələrin aradan qaldırılması, sahibkarlığın kredit maliyyə və investisiya sahələrində müdafiə olunması, qanunazidd hallardan müdafiəsi və təhlükəsizliyinin təşkilində informasiya təminatının olması.

Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki və hüquqi şəxslər üçün başlıca tələb onların hüquq qabiliyyətli olmasıdır. Bu zaman həm fiziki şəxslər, həm də hüquqi şəxslər öz hərəkətləri ilə mülki hüquqlar əldə edir, həyata keçirir, özü üçün mülki vəzifələr yaratmaq və icra etmək qabiliyyətinə malik olurlar. Sahibkarlıq fəaliyyətinin subyektlərinin hüquq subyektliliyi dövlət tərəfindən tanınan sahibkarlıq sahəsində mövcud olan hüquq və vəzifələrə malik olmaq və onları şəxsən həyata keçirmək qabiliyyəti, eləcə də sahibkarlıq sahəsində hüquq pozuntularına görə müstəqil surətdə hüquqi məsuliyyət daşınmaq qabiliyyətidir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin elə növləri vardır ki, bu sahədə mütləq nəzərdə tutulmuş qaydada lisenziya, xüsusi icazə tələb edilir. Bu sahədə mövcud olan münasibətlər Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Xüsusi razılıq tələb olunan fəaliyyət növlərinin siyahısı haqqında" 2 sentyabr 2002-ci il tarixli fərmanı ilə tənzimlənir.

Fəaliyyət qabiliyyətli fiziki şəxslər isə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada dövlət qeydiyyatına alındıqdan sonra hüquqi şəxs yaratmadan və ya təkbaşına, yaxud başqaları ilə birlikdə hüquqi şəxs yaratmaqla məşğul olurlar.

Mülki qanunvericiliyin demək olar ki, bütün prinsipləri sahibkarlıq fəaliyyətinin müstəqilliyinin təmininə yönəlmişdir. Belə ki, mülki hüquq subyektlərinin bərabərliyi, mülki hüquq subyektlərinin iradə sərbəstliyi, mülki dövriyyə iştirakçılarının əmlak müstəqilliyi, mülkiyyətin toxunulmazlığı, müqavilələr azadlığı, mülki hüquqların maneəsiz həyata keçirilməsinə şərait yaradılması, pozulmuş hüquqların bərpasının təmin edilməsi, mülki

hüquqlarını məhkəmə müdafiəsi prinsiplərinin hər biri bu və ya digər formada hüquqi və fiziki şəxslərin sahibkarlıq fəaliyyətini müstəqil surətdə həyata keçirilməsini təmin edir, mülki dövriyyədə sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsinin hüquqi tənzimlənmə mexanizmini müəyyənləşdirir və sərbəst bazar iqtisadiyyatının inkişafına şərait yaradır. [4]

Fiziki və hüquqi şəxslər mülki hüquqları öz mənafeələrini gerçəkləşdirmək üçün iradələrinə uyğun olaraq əldə edir və həyata keçirirlər. Onlar müqavilə əsasında öz hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirməkdə və qanunvericiliyə zidd olmayan hər hansı müqavilə şərtləri qoymaqda sərbəstdirlər (MM-in 6-cı maddəsi).

Sahibkarlar öz fəaliyyətini həyata keçirmək üçün Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə əməl etməklə, istənilən müəssisələr yaratmaq, onların idarəetmə orqanlarında vəzifə tutmaq və bu orqanların işində iştirak etmək, dövlət və digər mülkiyyət formalarına əsaslanan müəssisələrin əmlakının, başqa əmlakı və əmlak hüquqlarını tamamilə və qismən əldə etmək, təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətini müstəqil həyata keçirmək, məhsul göndərənləri və istehsal olunan məhsulun istehsalçıları seçmək, öz məhsulları üçün qiymətlər müəyyənləşdirmək, pul vəsaitinin saxlanması, hesablaşma, kredit və kassa əməliyyatlarının bütün növlərinin həyata keçirilməsi üçün banklarda hesablar açmaq, sahibkarlıq fəaliyyətində əldə edilən mənfəətdən vergilər və digər icbari ödənişlərdən sonra onun qalan hissəsindən sərbəst istifadə etmək, məbləğinə məhdudiyət qoyulmayan şəxsi gəlir əldə etmək, xarici iqtisadi münasibətlərdə iştirak etmək, valyuta əməliyyatları aparmaq və "Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında" Qanunun 6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş və sahibkarların müstəqilliyini təmin edən digər hüquqlara malikdirlər.

Lakin sahibkarların müstəqilliyini, fəaliyyət azadlığını, özbaşnalıq, hüquqlardan sui-istifadə kimi başa düşmək düzgün olmazdı. Belə ki, mülki qanunvericiliyin tələblərinə əsasən, fiziki və hüquqi şəxslərin yalnız və yalnız başqa şəxslərə ziyan vurmaq niyyətilə həyata keçirdikləri hərəkətlərə, habelə hüquqdan digər formada sui-istifadə edilməsinə yol verilmir.

Mülki hüquqlardan rəqabəti məhdudlaşdırmaq məqsədi ilə istifadə edilməsinə, habelə bazarda hakim mövqedən sui-istifadə olunmasına yol verilmir (MM-nin 16-cı maddəsi).

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 1994-cü il 22 aprel tarixli, 802 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş "Qanunvericilik sahələrinin ümumhüquqi təsnifatı"na əsasən müəyyənləşdirilmiş 45 qanunvericilik sahəsi içərisində "Müəssisələr və sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyə" xüsusi təsnifat qrupu kimi ayrıca yer ayrılmışdır.

Həmin ümumhüquqi təsnifata əsasən sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləyən hüquq normaları aşağıdakı kimi sistemləşdirilmişdir:

- təsərrüfat fəaliyyəti subyektlərinin hüquqi vəziyyəti;

- təsərrüfat fəaliyyətinin qeydə alınması qaydası və təminatları, o cümlədən təşkili (yaranması), ləğvi, çevrilməsi, yenidən təşkili, müəssisə, təşkilat və idarələrin qeydiyyatı, müəssisələrin dövlət reyestri, ayrı-ayrı fəaliyyət növlərinə lisenziya verilməsi;

- sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət yardımı, yardım fondları;
- sərbəst sahibkarlıq zonaları, sərbəst iqtisadi zonalar;
- kommersiya sirri;
- müəssisələrin və sahibkarların müflisləşməsi və iflası;
- nümayəndəliklər, fəaliyyətlər, agentliklər;
- müəssisələrin təşkilati-hüquqi formaları, o cümlədən dövlət müəssisələri, bələdiyyə müəssisələri, xüsusi müəssisələr və sahibkarlar, ortaqlıqlar və onların növləri, səhmdar cəmiyyətləri, məhdud məsuliyyətli ortaqlıqları, icarə müəssisələri, təsərrüfat birlikləri, xarici investisiyalı müəssisələr, birgə müəssisələr, xarici firmalar, istehlak, istehsal və ticarət kooperativləri;

- birjalar (əmtəə, fond).

Bütün bu sadaladığımızı ümumiləşdirərək sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi həyata keçirilməsində məqsəd ölkəmizdə sahibkarlıq fəaliyyətinin daha da siirətli inkişafına nail olmaq və sahibkarların büquq və mənafeylərinin qorunmasına xidmət etməkdən ibarətdir.

Vergi siyasəti və səmərəli vergi sisteminin formalaşdırılması

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında ölkədə dövlət idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində geniş miqyaslı islahatlar aparılmışdır. Bu islahatlar içərisində vergi sisteminin inkişafı ilə bağlı görülən işlər diqqəti daha çox cəlb edir. Çünki SSRİ dövründə tamamilə başqa bir sistem fəaliyyət göstərirdi. Müstəqillik illərində isə vergi siyasəti və səmərəli vergi sisteminin formalaşdırılması, onun qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, vergi orqanları əməkdaşlarının peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması, ölkədə əlverişli vergi mühitinin və vergi mədəniyyətinin yaradılması sahəsində əhəmiyyətli işlər görülmüşdür.

Öz suverenliyini əldə edən respublikamız qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri Azərbaycanda vergi sisteminin təşəkkülü, onun sahibkarlığın formalaşmasına və inkişafına təsirinin artırılması, eləcə də sosial-iqtisadi inkişafıdır.

Müstəqillikdən keçən 24 il ərzində Azərbaycanda bu istiqamətdə xeyli uğurlu addımlar atılmışdır. Belə ki, bu müddətdə mühüm nailiyyətlər əldə olunmuşdur.

İqtisadi proseslərin idarə olunmasında, iqtisadi münasibətlərin formalaşmasında, xüsusilə iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsində vergi sistemi aparıcı yer tutur. Vergi sistemi dövlətin mövcudluğunun, onun təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin, əhalinin sosial müdafiəsinin və dövlət

gəlirlərinin formalaşmasının əsasını təşkil edir. Çünki, bazar münasibətləri şəraitində iqtisadiyyatın tənzimlənməsi, dövlət büdcəsinin gəlirlərinin təmin edilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı məhz vergi sistemi vasitəsilə həyata keçirilir. Deməli vergi sistemi dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşmasının və bu əsasdan da dövlətin sosial-iqtisadi öhdəliklərinin başlıca mənbəyidir. Mövcud vergi sisteminin uğurlu inkişafı bir tərəfdən vergi orqanlarının işinin səmərəliliyinin yüksəldilməsindən, digər tərəfdən də verginin ödənilməsinin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rolu və əhəmiyyətini dərk edən, vətəndaş məsuliyyəti olan müxtəlif vergi işçiləri və ödəyiciləri kateqoriyasının formalaşdırılmasından asılıdır. [6]

Bildiyimiz kimi, bazar münasibətlərinin tələblərinə cavab verən vergi xidmətinin yaradılması prosesinə keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən başlanmışdır. Belə ki, vergi qanunvericiliyinə və qiymət intizamına riayət olunmasına dövlət nəzarətinin təmin edilməsi məqsədilə 1990-cı ilin iyul ayında Respublika Maliyyə Nazirliyinin tərkibində Vergi Müfəttişliyi yaradılmışdır. Bir müddət Maliyyə Nazirliyinin orqanı kimi fəaliyyət göstərdikdən sonra 1991-ci ilin oktyabrında vergi qanunvericiliyinə və dövlət qiymət intizamına riayət olunmasına nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi, bu sahədə dövlət vergi xidmətinin rolunun gücləndirilməsi, onun müstəqil fəaliyyətinin və nəzarət işlərinin obyektivliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə bu xidmət Maliyyə Nazirliyinin tərkibindən çıxarılaraq müstəqil orqan olan Azərbaycan Respublikası Baş Dövlət Vergi Müfəttişliyi yaradılmış və bu qurum 2000-ci ilə qədər fəaliyyət göstərmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidenti, ümummilli lider Heydər Əliyevin 11 fevral 2000-ci il tarixli Fərmanı ilə Baş Dövlət Vergi Müfəttişliyi ləğv edilmiş, onun bazasında Vergilər Nazirliyi yaradılmışdır. Hazırda bu nazirlik dövlətin vergi siyasətinin həyata keçirilməsini, dövlət büdcəsinə vergilərin və digər daxilolmaların vaxtında və tam yığılmasını təmin edən və bu sahədə dövlət nəzarətini həyata keçirən, həmçinin sahibkarlığın formalaşmasına və inkişafına təsir göstərən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır.

Sahibkarlığın formalaşmasına və inkişafına təsir göstərən vergi sistemi ilə yanaşı Dövlət Gömrük Komitəsi, Dövlət Sosial Müdafiə Fondu da bəzi vergi və rüsumların yığılmasına cavabdehlik daşıyır. Bu orqanların fəaliyyəti vergi və gömrük qanunvericiliyinə söykənir və bunun əsasında da onların fəaliyyət prinsipləri müəyyən edilir. Vergi orqanlarının fəaliyyət prinsiplərinə: sistemin vahidliyi, stabilliyi, müstəqilliyi, operativliyi (çevikliyi), qanunun aliliyi, fəaliyyətdə məqsədyönlülük və s. daxildir. Sözsüz ki, bütün bunlar insan ornəyi, insanın bilik və bacarığı, öz peşəsinə və onun nəticələrinə cavabdehliyi ilə formalaşır və inkişaf edir.

Vergi orqanlarının və bu orqanlarda çalışan insanların əsas vəzifəsi və məqsədi vergi qanunvericiliyinə əməl olunmasına nəzarət etməkdir. Bunlara:

vergi ödəyicilərinin uçotu; vergi hüquq münasibətlərinin iştirakçıları tərəfindən qanunvericiliyə əməl olunmasına nəzarət; vergi ödəyicisi tərəfindən büdcəyə ödənilməli olan vergilərin məbləğinin müəyyən edilməsi; vergi məbləğinin mühasibat uçotunu aparmaq; vergi qanunvericiliyinin tətbiqi qaydaları haqqında vergi ödəyicilərini məlumatlandırmaq; vergi qanunvericiliyini pozan şəxslərə qarşı məsuliyyət tədbirləri görmək; vergi borclarını, cərimə və faizləri tələb etmək və s. bu kimi vəzifələr daxil edilir.

Yerli vergi orqanlarından fərqli olaraq Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi aşağı vergi orqanlarının fəaliyyətinin təşkili, əlaqələndirmə və onlara nəzarət, analitik və statistik fəaliyyət, vergi qanunvericiliyinin tətbiqinə dair təlimat və metodiki göstərişlərin işlənilib hazırlanması və nəşri, dövlətin vergi siyasətinin işlənilib hazırlanmasında, vergi qoyulmaya dair qanunvericilik aktlarının, beynəlxalq müqavilələrin işlənilib hazırlanmasında iştirak etmə, vergi qoyma sahəsində başqa dövlətlərlə əməkdaşlıq və s. kimi funksiyaları yerinə yetirir. [7]

Vergi sistemində inzibatçılığının modernləşdirilməsinin mühüm istiqamətlərindən biri də onun təşkilati strukturunun təkmilləşdirilməsidir. Hazırda dünyada gedən inkişaf və tənəzzül prosesləri vergi sistemində təşkilati idarəetmə mexanizminin bu proseslərə uyğun həyata keçirilməsini tələb edir. Bunun üçün hər şeydən əvvəl cəmiyyətdə baş verən dəyişiklikləri duyan və buna müvafiq tədbirlər həyata keçirməyi bacaran kadrların olmasını tələb olunur. Bu dövrün tələblərinə uyğun büdcə-vergi siyasətinin həyata keçirilməsində vacib amildir. Çünki büdcə-vergi siyasətini istiqamətləndirən makroiqtisadi göstəricilər daha sürətli iqtisadi artımın əldə edilməsini, büdcəyə əlavə daxilolma mənbələrinin müəyyən edilməsini, iqtisadiyyatın tənzimlənməsində büdcənin birbaşa iştirakının və təsirinin artırılmasını, maliyyə intizamının gücləndirilməsi və şəffaflığının təmin edilməsini, yoxsulluğun azaldılmasını, ünvanlı sosial yardımın tətbiqinin təkmilləşdirilməsini, sahibkarlığın və regionların inkişafı üçün maliyyə imkanlarının yaradılmasını özündə əks etdirir.

Vergi sistemi iqtisadiyyatın tənzimlənməsində mühüm rol oynadığı kimi, investisiyaların təşviqi prosesinin də tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Bazar iqtisadiyyatına və bununla əlaqədar yeni istehsal mülkiyyətlərinə keçid şəraitində iqtisadi təhsilin tərkib hissəsi olan vergi təhsilinin əhəmiyyəti durmadan artır. Bu günün reallıqları əhalinin vergi təhsilinin bu və ya digər forması ilə əhatə olunmasını, omm vergi savadının artırılmasını, vergi məsələləri üzrə maarifləndirilməsini, əhalidə vergi mədəniyyətinin, təfəkkürünün formalaşmasını labüd edir. Digər amil peşəkar kadr resurslarına tələbin durmadan artması ixtisasa və müxtəlif kateqoriyalı mütəxəssislərə tələbin dəyişməsi vergi sisteminin özünün inkişafı ilə nəticələnir. [6]

Sahibkarlığın formalaşmasına və inkişafına təsir göstərən vergi sistemində son illərdə təşkilati-idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təqdirəlayiq işlər görülmüşdür.

Artıq Azərbaycanda iqtisadiyyatın güclü inkişafı prosesinin baş verməsi, ümumi daxili məhsulda ciddi artımın olması kimi müsbət irəliləyişləri kiçik və orta sahibkarlığın nəticəsi hesab etmək olar. Respublikamızda bazar iqtisadiyyatı möhkəmləndikcə sahibkarlığın məzmununda, strukturunda və tələblərində əsaslı dəyişikliklər baş verir və yeni meyillər əmələ gəlir. Müstəqilliyin ilk illərində respublikamızda sahibkarlıq fəaliyyəti kiçik sahibkarlıq formasında qərarlaşmışdırsa, hazırda onun daha mürəkkəb və geniş formaları meydana gəlmişdir. Xüsusilə, respublikamızda sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsi "Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunun əsasında nizamlanır. Deməli, bu qanun Azərbaycanda 1990-cı ildən sonra sahibkarlıq fəaliyyətinə geniş şərait yaradan və ona hüquqi baza təminatı verən bir sənəddir. Eyni zamanda bu qanunun qəbul edilməsi dövrünü respublikamızda sahibkarlığın inkişafının ikinci mərhələsi hesab etmək olar.

Nəticə

Azərbaycanda "Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında" qanunun tələblərinə və prinsiplərinə uyğun olaraq mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün hüquqi və fiziki şəxslər müxtəlif fəaliyyət növləri ilə məşğul ola bilərlər. Artıq sahibkarlıq fəaliyyətini müdafiə edən və ona hüquqi baza yaradan möhkəm qanunlar paketi qəbul edilmişdir.

İstənilən halda vergi sisteminin sivil qaydada inkişafı sahibkarlığın formalaşmasına və inkişafına əsaslı şəkildə təsir göstərən mühüm amildir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. 2013-cü il yanvarın 15-dək edilmiş əlavə və dəyişikliklərlə. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı", 2013, 308 s.
2. "Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Azərbaycanda kiçik sahibkarlıq. Statistik məcmuə. DSK, Bakı, 2009.
3. Allahverdiyev H., Qafarov K., Əhmədov Ə. iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı, "Nasir", 2002, s. 447.
4. Xankişiyev A. Bütəcə - vergi siyasəti. Bakı, MBM, 2010, 84 s.
5. Musayev A. F. Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri. Bakı, "Elm", 2004, 792 s.
6. www.economy.gov.az

Д.Исмаилов

**Факторы, влияющие на формирование и развитие
предпринимательства**

Резюме

В статье показывается, что развитие предпринимательства является одним из основных направлений экономической политики Азербайджанского Государства.

Этот фактор имеет особое значение в решении экономических и социальных проблем.

На развитие предпринимательства оказывает серьезное влияние создание выгодной налоговой сферы, налоговая политика и совершенствование его законодательной базы. В статье последовательно даны связанные с этим задачи.

J.Istnayilov

**Financial statements identification forms, financial statements,
composition, balance sheet, the information to be presented in the
balance sheet**

Summary

Xülasə

Məqalədə göstərilir ki, sahibkarlığın inkişafı Azərbaycan dövlətinin iqtisadi siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biridir. İqtisadi və sosial problemlərin həllində də bu amil mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Sahibkarlığın inkişafına isə vergi siyasəti və onun qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, əlverişli vergi mühitinin yaradılması ciddi təsir göstərir. Məqalədə bununla bağlı məsələlər nəzərə çatdırılmışdır,